

בס"ד פורים: האם יש להזכיר 'מעין המאורע' בסעודה המסתיימת במוצאי החג

פתיחה

הגמרא במסכת ברכות (מט ע"ב) דנה, מתי השוכח להזכיר מעין המאורע בברכת המזון, צריך לחזור ולברך שוב. למסקנתה רק בימים בהם יש חובה לאכול לחם, השוכח מעין המאורע עליו לחזור. לכן לדוגמא, השוכח 'רצה' בשבת צריך לחזור ולברך, ואילו השוכח 'יעלה ויבוא' בראש חודש אינו צריך לחזור. מה הדין בפורים? נחלקו האחרונים:

א. **הראב"ה** (תקס"ג) כתב, שבירושלמי מופיע שהשוכח על הניסים בפורים צריך לשוב ולברך, ומכאן למד שחובה לאכול לחם. גם **הט"ז** (תרצ"ג) פסק כך, ונקט בעקבות **המהרש"ל** (ס' מח), שלמרות שהשוכח בתפילה אינו צריך לחזור, בכל זאת השוכח בסעודה צריך לחזור, שכן סעודה זו תיקנו חכמים חובה לכל עם ישראל, וכפי שכתוב במגילה 'ימי משתה ושמחה'. ובלשונו:

"רש"ל בתשובה כתב... סעודת פורים שהטילו הנביאים והחכמים על כל ישראל להיותם ימי משתה ושמחה יותר משבתות ויום טוב אם כן לא גרע מסעודת שבת. וכן נראה לי להלכה, אלא דנראה לי דלאו דווקא בסעודה שעושין אחר מנחה, אלא בסעודה הראשונה שאוכל בפורים. דהא עיקר הטעם דיש חיוב סעודה באותו יום, דכתיב ימי משתה ושמחה ולא סגי דלא אכל, ואם כן סעודה הראשונה שאוכל בו ביום בו קיים סעודת פורים."

ב. **הרמב"ם** (ברכות ב, יג) חלק וסבר, שהשוכח על ניסים בפורים אינו צריך לשוב ולברך, ומכאן שאין חובה לאכול לחם בסעודת פורים. כך פסקו גם **הרב וואזנר** (שבט הלוי ד, נט) ו**הרב עובדיה** (יחוה דעת א, פט), שביאר, שהסיבה שיש לאכול לחם בשבת אינה מצד השמחה (הנמצאת גם בפורים), אלא מצד כבוד היום (כבוד שאינו נמצא בפורים).

כפי שנראה בהמשך הדף, מחלוקת הפוסקים האם חובה לאכול לחם, משליכה על השאלה האם האוכל סעודת פורים שנמשכה למוצאי החג צריך להזכיר מעין המאורע. כמו כן השנה, פורים בפרזים יוצא בסמוך לשבת. נבחן האם האוכל סעודת שלישית שנמשכה לתוך הלילה, צריך להזכיר "רצה" כיוון שהתחיל את הסעודה בשבת, או שמא "על הניסים" כיוון שנמשך לתוך החג.

הזכרה במוצאי שבת

הנידון הראשון בו יש לעסוק הוא, מה הדין כאשר נמשכה סעודה שלישית אל תוך מוצאי שבת:

א. **הרא"ש** (כלל כב, ו) סבר, שבמקרה זה עליו לברך ברכת המזון ללא הזכרת 'רצה'. את דבריו ביסס על הגמרא במסכת ברכות (כו ע"ב) הכותבת, שהשוכח להתפלל מנחה של שבת, כאשר הוא מתפלל תשלומין במוצאי שבת שתי תפילות, עליו להתפלל שתי תפילות של חול, כיוון שזמן שבת חלף לו. הוא הדין במקרה זה, כיוון שחלפה שבת לא ניתן להזכיר 'רצה' בברכת המזון.

עוד ראייה הביא מדברי התוספתא (ברכות ה, ד) הכותבת, שכאשר רבי יוסי בגמרא במסכת פסחים (קב ע"א) פוסק שהעושה סעודה בערב שבת ונכנסה שבת (כמו לדוגמא במקרה בו פורים חל ביום שישי), עליו להזכיר בברכת המזון 'רצה', שכן למרות שהסעודה התחילה ביום חול, סוף כל סוף היא הסתיימה בשבת שאז הוא מברך ברכת המזון. ובלשונו:

"דע שאין לו להזכיר כלל של שבת בחול, מידי דהוה אתפלת המנחה של שבת, שאם לא התפלל אותה מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, כי אין להזכיר של שבת בחול אף על פי שנתחייב תפלה זו בשבת. וכן בני חבורה שהיו מסובין וקדש עליהם היום דקאמר רבי יוסי גמרו סעודתן כוס ראשון אומר' עליו ברכת המזון שני אומרים עליו קידוש היום. בתוספתא דברכות שונה בדברי רבי יוסי ומזכיר של שבת בברכת המזון, אף על גב דסעודת חול היתה כיון דמברך בשבת."

ב. **המהר"ם מרוטנבורג** (הגהות מיימוניות מגילה ב, יד) ו**האורחות חיים** (מגילה ופורים, לה) חלקו וסברו, שהולכים אחר תחילת הסעודה, ולכן המברך ברכת המזון לאחר חשיכה, כל עוד התחיל את הסעודה בשבת עליו להזכיר "רצה" בברכת המזון. ראייה להבנה זו הביא **הגר"א** (קפח, י) מהירושלמי המספר, שרב היה ממשיך בתפילת יום כיפור גם אם כבר חשכה, כיוון שהתחילה ביום.

ג. **המהרי"ל** (ו, ו) צעד בשיטה שלישית וסבר, שהסיבה שיש להזכיר במוצאי שבת 'רצה' בברכת המזון, אינה רק בגלל שהסעודה התחילה בשבת, אלא שטכנית כל עוד לא הוציאו שבת, שבת עוד חלה, וממילא ניתן להזכיר 'רצה' בברכה. על בסיס זה הוסיף, שאם התפללו תפילת ערבית, כבר לא ניתן להזכיר 'רצה', שכן כבר יצאה שבת.

לפי הבנה זו, הוא גם יישב את קושיית הרא"ש שראינו לעיל בדיון תפילת תשלומין. הסיבה שהשוכח תפילה מנחה של שבת מתפלל במוצאי שבת שתי תפילות חול היא, שכאשר הוא מתפלל, כבר הוציא שבת, ואינו יכול עוד להתפלל תפילת שבת. לעומת זאת אם סעד בשבת, כל עוד לא הוציא את השבת בתפילה או באמירת 'ברוך המבדיל' עדיין שבת, ולכן צריך להזכיר 'רצה'.

הזכרה במוצאי פורים

בפשטות, המחלוקת בהזכרת 'רצה' במוצאי שבת, משליכה על דין הזכרת 'על הניסים' בברכת המזון במוצאי פורים:

א. לדעת הרא"ש אין להזכיר על הניסים, שכן ברכת המזון מתבצעת במוצאי פורים. מסקנה דומה עולה גם מפסק המהרי"ל, שלמרות שבמוצאי שבת נקט שיש להזכיר 'רצה', דין זה נכון רק במוצאי שבת, שיציאתה תלויה בהזכרת ברוך המבדיל, ולא במוצאי פורים. ב. לפי המהר"ם לעומת זאת, יש להזכיר 'על הניסים', שכן הסעודה התחילה בערב פורים.

מעין עמדת ביניים יש **במאירי** (פסחים קב ע"א ד"ה ובתוספתא) שסבר, שלמרות שהלכה כדעת הרא"ש שההזכרה בסעודה תלויה בשעת הברכה, בכל זאת הנמשכים בסעודה מ"ד לט"ו, עליהם להזכיר 'על הניסים' בברכת המזון, שכן למעשה באופן עקרוני שייך לומר על הניסים גם בט"ו. עם זאת לפי זה, בני ט"ו הנמשכים בסעודה לתוך ליל ט"ז, לא יזכירו על הניסים בברכת המזון.

להלכה

בפסק ההלכה נחלקו האחרונים:

א. **הרמ"א** (רע"א, ו) פסק שתחילת הסעודה קובעת, כך שבין בשבת ובין בפורים, אם הסעודה התחילה ביום, יש להזכיר מעין המאורע במוצאי (כל עוד לא התפללו ערבית. מג"א שם). ב. **הבן איש חי** (חוקת, כב) פסק כהבנת המהרי"ל, ולכן רק במוצאי שבת יש

להזכיר מעין המאורע, ולא במוצאי פורים. ג. **כף החיים** (קפח, מג) נקט למעשה כדעת הרא"ש, והן במוצאי שבת והן במוצאי פורים אין להזכיר. ונימק, שכיוון שהזכרה מעין המאורע ללא צורך מהווה הפסק, ויש ראשונים הסוברים שאין להזכיר, שב ואל תעשה עדיף. מה עוד, שבסעודת פורים לדעתו אין חובה לאכול לחם, כך שגם אם לא הזכיר מעין המאורע יצא ידי חובת הברכה. ובלשונו: "ונראה כיון דאיכא פלוגתא בזה, שב ואל תעשה עדיף, משום דיש לחוש להפסק בתוך הברכה, ומה גם דבעיקר סעודה שלישית איכא פלוגתא, דיש אומרים שאין צריך לאכול פת, ולדידהו אינו מעכב אם לא הזכיר. וכן בראש חודש חנוכה ופורים בעיקר היום אין חובה לאכול פת ואינו מעכב אם לא הזכיר. ואם כן כיון דבעיקר הדין אינו מעכב בדין זה, דאיכא עוד פלוגתא אי אזלינן בתר התחלת סעודה או בתר השתא... שב ואל תעשה עדיף ואין להזכיר."

כיצד פסק השולחן ערוך? מצד אחד בהלכות ברכת המזון (קפח, י), פסק כדעת האורחות חיים שתחילת הסעודה קובעת. מצד שני בהלכות שבת (רעא, ו) פסק כדעת הרא"ש, שהמתחיל סעודה בערב שבת והגיעה שבת, עליו להזכיר 'רצה', כיוון שבירך בשבת. מצד שליש, בהלכות פורים (תרצה, ג) הביא את דעת האורחות חיים ב'סתם', ואת דעת הרא"ש "יש אומרים".

אפשרות ראשונה ליישב כתב **המגן אברהם** (רעא, יד), שהשולחן ערוך צעד בגישה הפוכה מכף החיים לעיל. כלומר, בגלל שלדעת השולחן ערוך המזכיר בברכת המזון מעין המאורע שלא לצורך אין בכך הפסקה (בניגוד לדעת שאר הפוסקים), פסק השולחן ערוך שבכל עניין יזכיר, בין אם התחיל את הסעודה בשבת או פורים, ובין אם סיימה בשבת או פורים.

אפשרות שניה ליישב כתב **הרב עובדיה** (יחזה דעת ג, נה), שהשולחן ערוך פסק כדעת האורחות חיים והרמ"א, שהולכים אחר תחילת הסעודה, ועל אף שבהלכות פורים כתב השולחן ערוך את דעת הרא"ש 'יש אומרים', אין זו קושיה, שכן הלכה כדעת ה'סתם'. הסיבה שהשולחן ערוך בהלכות שבת פסק שהמתחיל סעודה בערב שבת והגיעה שבת, עליו להזכיר 'רצה', היא שברגע ששבת נכנסה, היא כמעין מפסיקה את הסעודה לשתיים, ולכן נמצא שהתחיל את הסעודה בשבת ועליו להזכיר 'רצה'.

פורים שחל במוצאי שבת

בדרך כלל, יום לפני פורים של פרזים חלה תענית אסתר. השנה, כיוון שתאריך תענית אסתר חל בשבת, הוקדם הצום ליום חמישי, מה שמאפשר ואף מחייב לאכול סעודות שבת יום לפני פורים. דנו הפוסקים, מה יעשה אדם שבירך ברכת המזון של סעודה שלישית רק במוצאי שבת, האם יזכיר 'רצה' או 'על הניסים':

א. **הט"ז** (קפח, ז) סבר, שלמרות שבדרך כלל הולכים אחר תחילת הסעודה, דין זה נכון רק במוצאי שבת או פורים. לעומת זאת, כאשר חלים שתי קדושות במקביל, קדושת שבת הממשיכה לתוך קדושת הפורים, יש להזכיר בברכת המזון שתי הזכרות, 'רצה' ו'על הניסים'. לטענתו אין בכך תרתי דסתרי, שהרי מצינו כבר שניתן להזכיר שתי קדושות כאשר חל יום טוב במוצאי שבת, אז מזכירים בהבדלה תחילה את קדושת שבת ובהמשך קדושת יום טוב. ובלשונו:

"ונראה לעניות דעתי, דוודאי שפיר אזלינן בתר ההתחלה לעניין זה שלא לגרוע למה ששייך להתחלה, כגון רצה ועל הניסים. אם בא עליו קדושה נוספת בשעת סיום הסעודה, ודאי אומר גם כן מעין אותה קדושה ואין זה ביטול הליכה אחר ההתחלה... ואין לומר בזה שזה סותר את זה, דהא אין כאן סתירה, דתחילה אומר של שבת ואחר כך של יום טוב, מידי דהוי איקנה"ז שאומר תחלה קידוש השייך ליום טוב ואחר כך הבדלה השייכת אחר השבת קודם שחל יום טוב."

ב. **הב"ח** (שם), ו**המשנה ברורה** (שם, ל) חלקו וסברו שלא ייתכן להזכיר שתי הזכרות ביחד, שהרי יש כאן תרתי דסתרי, ואת הראייה מההבדלה יש לדחות, שלא מזכירים ממש את הקדושה כאילו חלה ברגע הזה, אלא מצינים את המעבר מקדושה לקדושה. לכן נקט, שכאשר חל פורים במוצאי שבת יש להזכיר 'רצה', שכן הולכים אחרי תחילת הסעודה. מה עוד, שהזכרת 'על הניסים' בפורים אינה חובה המעכבת את הברכה, כפי שראינו לעיל (ועיין בדבריו לגבי ראש חודש).

זמן ההבדלה

נקודה נוספת הבאה לידי ביטוי שנה זו בפורים דפרזים שחל במוצאי שבת, היא מחלקת הראשונים אודות זמן ההבדלה. מוסכם, שאדם הקורא את המגילה בביתו יבדיל ואחר כך יקרא. נחלקו הפוסקים מה הדין בבית כנסת:

א. **ספר המנהגים** (עמ' קנז) סבר, שיש להבדיל לאחר קריאת המגילה, כדי לאחר את יציאת השבת כמה שאפשר. כך פסקו גם **הרמ"א** (תרצג, א) ו**ערוך השולחן** (שם, ג), שהוסיף, שלמרות שנהנים מאור החשמל לפני ברכת מאורי האש, אין בכך איסור, שכן ברכת מאורי האש אינה 'ברכת הנהנין' המאפשרת להנות מהאור, אלא ברכת השבח על בריאת האור במוצאי שבת.

ב. **הראב"ד** (תמים דעים קעד) חלק וסבר שיש להבדיל קודם הקריאה, וכן פסקו להלכה **הפרי חדש** (תרצג, א) ו**המאמר מרדכי** (שם, ב). ולמרות שהסכימו שאין מניעה עקרונית להנות מאור הנר ללא ברכת מאורי האש, בכל זאת אין ראוי להנות קודם הבדלה. כמו כן, תמיד הבדלה היא המצווה הראשונה בצאת שבת, ואין לשנות מהסדר הרגיל. ובלשון הראב"ד:

"כתב הרב רבי אברהם אב"ד ז"ל: ראיתי מי שמברך על הדלקת נר חנוכה קודם שיבדיל, ואני אומר שטעות הוא, שאין שום עסק בעולם קודם להבדלה במוצאי שבת... וכך אנו אומרים בהבדלה ומקרא מגילה שהבדלה ראויה להקדים מזה הטעם שאמרנו, שאין שום מעשה קודם הבדלה. אבל הקורא את המגילה ומלא עיניו מן האור מתחילת המגילה וניזון ממנו עד סופה, ואחר כך מברך בורא מאורי האש, לא נכון הדבר."

ג. **הברכי יוסף** (תרצג, א), **הרב עובדיה** (חזון עובדיה פורים, עמ' קו) בגישה שלישית נקטו, שאת ברכת בורא מאורי האש יש לעשות קודם המגילה, ואת שאר ההבדלה לאחריה. במקרה בו שכחו לברך על האש לפני הקריאה, פסק הרב עובדיה שיש להפסיק בין פרק לפרק באמצע קריאת המגילה כדי לברך, על מנת שלא ימשיכו להנות מאור החשמל ללא ברכת מאורי האש.

פורים שמח! קח לקרא בשולחן הפורים, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו!¹